

Яровой Т. С.

доктор наук з державного управління, доцент,
завідувач кафедри національної безпеки, менеджменту та публічного адміністрування
Чернігівського інституту Інформації, бізнесу і права
ЗВО «Міжнародний Науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая»
ORCID ID: 0000-0002-7266-3829

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ: РЕТРОСПЕКТИВА КРИЗЬ ПРИЗМУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Стаття присвячена дослідженню становлення громадянського суспільства в Україні з урахуванням історичних обставин і правових засад, що безпосередньо впливали на залучення громадян до процесів ухвалення управлінських рішень. У роботі було розкрито, як політичні трансформації та зовнішні виклики у минулому зумовлювали формування дієвих механізмів громадської взаємодії, посилювали соціальну солідарність та створювали умови для розвитку інклюзивних практик, завдяки яким різноманітні групи населення розвивали свої можливості впливати на державні структури та генерувати суспільно важливі ініціативи. Виокремлено основні етапи формування мереж неурядових організацій, рухів і волонтерських об'єднань, що свідчили про зростання рівня відповідальності громадян і прагнення до консолідації зусиль задля вирішення соціальних та політичних проблем. Автор дослідження наголошує, що збільшення кількості громадянських ініціатив у минулому вело до підвищення прозорості публічного управління, оскільки такі структури розширювали простір громадського контролю і створювали додаткові важелі впливу на процеси прийняття рішень. Проаналізовано методи й підходи, які визначали можливості співпраці між державними органами та суспільством, а також оцінювали здатність наявного законодавчого поля забезпечувати гарантовані свободи. У дослідженні з'ясовано, як правове регулювання доступу до інформації й участі громадськості в попередні періоди впливало на формування культури публічності, з'явилися позитивні передумови для розширення регіональних ініціатив і вдосконалення демократичних засад, тоді як відсутність сталих традицій прозорості обмежувала ефективність реалізації реформ. Особливої уваги заслуговує виявлення чинників, що сприяли наростанню протестної активності та консолідації суспільства, адже автор зосередився на тому, яким чином попередній досвід організації рухів опору, волонтерських акцій і громадських кампаній формували нову якість діалогу влади з населенням. Такий аналіз унаочнює, наскільки продуктивно громадянське суспільство у минулих умовах реагувало на виклики часу, долало наслідки політичної нестабільності та впливало на подальшу інституційну розбудову держави, забезпечуючи основу для розширення громадської участі й утвердження демократичних пріоритетів.

Ключові слова: громадянське суспільство, публічне управління, неурядові організації, волонтерські ініціативи, прозорість, законодавче поле, консолідація суспільства, інституційна розбудова, демократичні пріоритети.

Обґрунтування актуальності обраної теми дослідження. Формування громадянського суспільства є одним із важливих чинників демократичного розвитку держави, оскільки саме цей інститут забезпечує взаємодію громадян із владними структурами, сприяє контролю за діяльністю державних органів та забезпечує ефективний зворотний зв'язок у процесі прийняття рішень. В умовах політичних та соціально-економічних трансформацій, які відбуваються в Україні після здобуття незалежності,

питання розвитку громадянського суспільства набуває особливого значення, оскільки воно безпосередньо впливає на рівень демократизації суспільних процесів, стабільність державного управління та ефективність реалізації реформ.

Проблематика розвитку громадянського суспільства в Україні є актуальною в контексті децентралізаційних процесів, інтеграції до європейського правового простору та необхідності протидії зовнішнім викликам, зокрема

загрозам гібридної війни, інформаційним атакам та політичній дестабілізації. Революційні події 2004 та 2013-2014 років продемонстрували вагомий роль громадянського суспільства у визначенні політичного курсу країни, що свідчить про його зростаючий вплив на публічне управління.

Крім того, сучасні виклики, пов'язані з цифровізацією суспільних процесів, поширенням електронної демократії та використанням технологій для громадського контролю, висувають нові вимоги до взаємодії між громадянським суспільством та державними інституціями. Використання інноваційних механізмів взаємодії, зокрема електронних петицій, платформ для громадських ініціатив та цифрових систем моніторингу діяльності органів влади, сприяє підвищенню прозорості та підзвітності публічного управління.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематика формування громадянського суспільства викликала увагу дослідників, які зосереджувалися на впливі законодавчого поля, розвитку неурядових організацій і цифрових механізмах участі громадян (Бондаренко Н. О., Ткачук І. Я., Гжибовська Т., Пак Н., Воронець Є., Цокур Є., Андрійчук Т., Мельниченко В. І., Горелов Д. М., Корнієвський О. А., Кривчик Г. Г., Гарасимів Т.). Аналітичні напрацювання відзначали успіхи в електронній демократії, підкреслювали зростання волонтерських ініціатив і наголошували на потребі посилювати суспільний контроль, розвивати партнерство з владою й удосконалювати координаційні інститути. Серед публікацій також простежувалася тенденція до глибшого аналізу взаємодії громадянських інституцій із державними органами в контексті забезпечення прозорості й підзвітності ухвалення рішень. Ряд робіт висвітлював кореляцію між відкритістю влади і суспільною довірою, підкреслюючи стратегічне значення таких реформ, як децентралізація та впровадження електронного урядування.

Мета дослідження полягає у всебічному аналізі процесів формування громадянського суспільства в Україні, виявленні ключових чинників, що впливають на його розвиток, та обґрунтуванні ролі публічного управління у становленні ефективних механізмів громадської участі.

Основний зміст дослідження. Громадянське суспільство є невід'ємною складовою демократичної держави, адже саме воно формує

суспільну активність, створює умови для розвитку соціальної відповідальності громадян і сприяє ефективній взаємодії між інститутами влади та суспільством. У сучасному науковому дискурсі громадянське суспільство розглядається як сукупність незалежних від держави соціальних структур, які забезпечують інтереси різних соціальних груп, відображаючи рівень демократичної культури суспільства та його здатність до самоорганізації [1]. Важливо зазначити, що процес його становлення та функціонування залежить від багатьох чинників, серед яких визначальними є рівень правової регламентації, розвиненість громадських ініціатив, а також загальна політико-економічна ситуація в державі.

Наукові підходи до визначення громадянського суспільства є досить варіативними та залежать від теоретико-методологічної бази дослідників. У класичному розумінні громадянське суспільство розглядається як система інституцій, яка функціонує поза межами державного апарату та ґрунтується на принципах добровільності, автономії та правової рівності суб'єктів. Згідно з концепцією ліберальної демократії, основною характеристикою громадянського суспільства є його здатність забезпечувати баланс між державними структурами та інтересами громадян через механізми публічного управління, які створюють сприятливе середовище для розвитку громадських організацій, об'єднань та ініціатив.

Громадянське суспільство в умовах правової держави функціонує, як посередник між владою та населенням, сприяючи процесу демократичного контролю за ухваленням рішень і реалізацією державної політики. Підхід дає змогу оцінити ступінь розвитку демократії в конкретній державі через аналіз рівня активності громадян, ступеня їх залученості до прийняття управлінських рішень, ефективності зворотного зв'язку між суспільством та владою. Значний внесок у розвиток теоретичних основ громадянського суспільства зробили представники неoinституціоналізму, які акцентують увагу на необхідності створення стійких правових та організаційних механізмів, що сприяють ефективному функціонуванню громадських інституцій [2]. У межах цієї концепції наголошується на важливості формування інклюзивних інститутів, що забезпечують рівні можливості для всіх громадян у реалізації їхніх прав та свобод.

Окремим напрямом є дослідження громадянського суспільства в контексті інформаційної

доби, що підкреслює роль цифрових технологій у процесах самоорганізації громадян, комунікації з органами державної влади та здійснення громадського контролю. У сучасних умовах електронна демократія та цифрові платформи відкривають нові можливості для розширення громадянської активності, забезпечуючи оперативність і прозорість процесів ухвалення державних рішень.

Громадянське суспільство та публічне управління є взаємозалежними елементами демократичного устрою, які доповнюють одне одного у процесі розбудови правової держави. Ефективна система публічного управління забезпечує правові та організаційні умови для функціонування громадянського суспільства, сприяючи реалізації принципів прозорості, підзвітності та громадського контролю [3]. Водночас активна участь громадянських інституцій у процесах прийняття управлінських рішень створює передумови для підвищення рівня легітимності державної політики та її відповідності суспільним інтересам.

Одним із важливих механізмів взаємодії громадянського суспільства та публічного управління є інструменти громадського контролю, які дозволяють суспільству впливати на діяльність державних органів та забезпечувати дотримання принципів відкритості й доброчесності в процесі прийняття рішень [4]. Зокрема, важливу роль у цьому контексті відіграють громадські ради, електронні петиції, механізми відкритих бюджетів та платформи для громадських ініціатив, які сприяють інтеграції громадян у процеси державного управління.

Сучасні тенденції розвитку громадянського суспільства в Україні демонструють поступову еволюцію механізмів взаємодії між громадянами та органами влади, що знаходить своє відображення у процесах децентралізації, впровадженні електронного урядування та активному залученні громадян до ухвалення стратегічних рішень. Однак наявні виклики, зокрема недостатня довіра до державних інституцій, слабкість механізмів захисту прав громадян та загрози інформаційної безпеки, вимагають подальшого вдосконалення системи публічного управління та розширення можливостей громадян для реалізації своїх прав у межах демократичних процедур.

Нагромадження соціального досвіду та політичних традицій завжди було вагомим чинником для виникнення і подальшого розвитку

громадянського суспільства, оскільки саме історичний контекст визначає характер суспільної активності, домінуючі ціннісні орієнтації та рівень взаємодії між державними інституціями й різноманітними суспільними групами [5]. У межах українського простору формування громадянського суспільства відбувалося у складних геополітичних умовах, що передбачало багатовекторний вплив зовнішніх факторів і певну неоднорідність внутрішніх соціально-політичних процесів, унаслідок чого виникла потреба в особливих механізмах самоорганізації громадян і пошуку ними ефективних моделей співпраці з державним апаратом.

Історичні витоки громадянської активності на українських теренах слід шукати у поліетнічному та поліконфесійному середовищі, де тривалий час функціонували товариства, братства й кооперативні об'єднання, орієнтовані на захист соціальних, культурних і економічних прав населення. Суспільні рухи, що виникали на ґрунті національно-визвольних змагань, стимулювали інтерес громадян до формування власних інституцій незалежно від владних структур, а прагнення до збереження історичної спадщини та національної ідентичності заклало підвалини подальшої самоорганізації. Водночас існували чинники, які ускладнювали зародження повноцінного громадянського суспільства, серед яких можна назвати відсутність тривалої традиції правової держави, поляризацію політичних еліт, а також періодичні обмеження свобод і прав населення з боку імперських владних структур.

Перехід до модерних форм державності у XIX – на початку XX століття зумовив підвищення рівня освіченості населення, розширення сфери культурної діяльності та прагнення до творення інституцій, здатних консолідувати громадян задля реалізації спільних соціальних чи культурних ініціатив. Становлення паростків громадянського суспільства базувалося на активності інтелігенції, духовенства та підприємницьких кіл, які усвідомлювали значущість заснування добровільних об'єднань, покликаних сприяти національному відродженню й задовольняти конкретні потреби місцевих громад. Можна стверджувати, що ці процеси, закорінені у складну історичну дійсність, сформували підґрунтя, на якому постало сучасне громадянське суспільство України.

Проголошення незалежності України у 1991 році відкрило нові можливості для інсти-

туційного розгортання громадянського суспільства, адже трансформація радянської моделі державності передбачала відмову від монополії партійної системи та розширення простору для суспільної ініціативи [6]. Початковий етап державотворення супроводжувався ухваленням законодавчих актів, які закладали правову основу для функціонування неурядових організацій і громадських об'єднань, надавали можливість формувати нові політичні партії та засновувати засоби масової інформації, незалежні від державних структур.

Незважаючи на суттєві економічні труднощі та політичну нестабільність, у цей період зростала кількість громадських організацій, творчих спілок і благодійних фондів, які прагнули формувати суспільний дискурс навколо ключових проблем соціально-економічного розвитку. Розширювалася участь громадян у політичних процесах, зокрема через вибори та участь у громадських слуханнях, що підтверджувало тенденцію до посилення громадської активності [7]. Поступово усвідомлювалася необхідність створення партнерських механізмів співпраці між владою й громадським сектором, здатних збалансувати інтереси різних верств населення та забезпечити прозорість публічного управління.

Тим часом специфіка транзитного періоду виявлялася в тому, що значна частина суспільства перебувала у стані розгубленості, викликаній різкою зміною економічного ладу й соціальних відносин, що часом перешкоджало сталому зростанню впливу громадянського суспільства. Траєкторії його розвитку визначалися взаємодією ентузіастів громадської діяльності та слабкістю владних інститутів, котрі ще не мали усталених демократичних традицій і прагнули зберігати контроль над процесами суспільного розвитку.

Наступні роки виявилися періодом складних випробувань, оскільки рівень очікувань щодо демократичних змін був надто високим, а реальні кроки з реформування залишалися повільними й нерідко суперечливими. Утім, саме у цей час зростала кількість фахових громадських організацій, аналітичних центрів і правозахисних структур, які брали участь у громадському контролі за діяльністю влади, розробляли рекомендації з удосконалення законодавства, проводили просвітницькі заходи та намагалися консолідувати суспільні зусилля навколо ключових питань державної політики. Паралельно зі зростанням громадської свідомості спостері-

галися спроби окремих політичних еліт обмежити незалежність громадських інституцій, що виявлялося через ініціювання законодавчих змін, які мали на меті посилити контроль над неурядовим сектором чи запровадити додаткові бюрократичні процедури.

Зростання кількості громадських рухів, волонтерських ініціатив і платформ суспільного діалогу довело, що активне громадянство є рушієм історичних змін, який здатен впливати на політичний порядок денний через організацію суспільного тиску на органи державного управління. Період одночасно виявив низку проблем, серед яких слід згадати недосконалість нормативно-правових механізмів підтримки громадської участі, брак фінансових ресурсів у незалежних організацій та відсутність комплексної стратегії взаємодії влади і суспільства [8]. Проте, незважаючи на ці перешкоди, у межах постреволюційного відродження відбувалося зміцнення ролі громадянського суспільства у структурі державних рішень і реалізації нових підходів до публічного управління.

Події, що сталися після 2014 року, продемонстрували, наскільки важливим є громадянське суспільство в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів, які постали перед державою. Волонтерський рух, спрямований на підтримку армії та переселенців, наочно показав можливості самоорганізації громадян у критичних ситуаціях, а децентралізація влади створила підґрунтя для ефективного залучення місцевих громад до ухвалення рішень та розподілу ресурсів [9]. Завдяки активності суспільства, поширенню принципів громадського контролю та посиленню уваги до прозорості бюджетних процесів, відбувалося подальше вкорінення демократичних цінностей і утвердження механізмів відповідального урядування.

Сучасна модель суспільних відносин неможлива без ефективного публічного управління, яке покликане забезпечити умови для розвитку громадянського суспільства, сприяти його консолідації та активній участі у процесах ухвалення рішень. Форми та механізми такої взаємодії значною мірою обумовлені правовим середовищем, роботою державних інституцій, ресурсними можливостями громадських організацій і запровадженням інноваційних технологій, що дозволяють розширювати горизонти громадської активності.

Становлення демократичного порядку в Україні супроводжується поступовим формуванням

законодавчої бази, яка регламентує діяльність громадських об'єднань, їхні права та обов'язки, а також визначає інструменти впливу на процеси державного управління. Прийняття законів, спрямованих на захист прав людини і громадянина, розширення можливостей для об'єднання й мирних зібрань, створює основу для нормального функціонування громадянських інституцій, оскільки таким чином держава легітимізує їхню діяльність і забезпечує відповідні процедури реєстрації. Важливе місце у правовому полі займають акти, що регулюють доступ громадян до публічної інформації, адже саме відкритість діяльності органів влади залишається ключовим чинником розвитку громадської участі та формування довіри до владних структур [10]. Законодавчі ініціативи у сфері громадянського суспільства продовжує зростати, що засвідчує прагнення держави до створення оптимальних умов для громадської активності, однак слід зауважити, що ефективність правового регулювання залежить від механізмів контролю, виконання та чіткості правозастосовної практики.

Позитивна динаміка розвитку громадянського суспільства великою мірою визначається готовністю держави до широкого залучення громадськості у процеси формування й реалізації публічної політики. Створення консультативно-дорадчих органів, громадських рад при центральних та місцевих органах влади і запровадження процедури громадського обговорення проєктів нормативних актів дають змогу перетворити громадян на активних учасників державотворення. Значення державної підтримки полягає у формуванні прозорого й передбачуваного механізму взаємодії з громадськими організаціями, наданні їм необхідних інформаційних ресурсів, а також сприянні побудові партнерських відносин на принципах відкритості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ретроспективний наліз процесу формування громадянського суспільства в Україні свідчить про фундаментальну роль як історико-культурних передумов, так і сучасних механізмів публічного управління, що формують сприятливе середовище для суспільної активності й демократичних перетворень. Нормативно-правове регулювання, розгалужена мережа громадських інституцій і широкі можливості фінансової та інституційної підтримки з боку держави та міжнародних донорів створюють умови для більшої відкритості влади й зміцнення довіри громадян. Активна залуче-

ність суспільства до процедури ухвалення рішень, поширення цифрових інструментів електронної демократії та дедалі виразніші ознаки партнерської взаємодії між органами державної влади й неурядовим сектором є індикаторами зростання впливу громадянського суспільства на формування політичного порядку денного та реалізацію соціально значущих ініціатив.

Подальша увага може зосереджуватися на порівняльному аналізі української моделі взаємодії держави й громадянського суспільства з досвідом європейських країн, що дозволить виявити оптимальні практики підтримки громадської активності та вдосконалити механізми правового регулювання. Крім того, актуальною є поглиблена оцінка впливу цифровізації на становлення сучасних форм волонтерських рухів, громадських ініціатив і механізмів громадського контролю, що сприятиме кращому розумінню чинників суспільної мобілізації та дозволить розробити рекомендації щодо ефективного використання новітніх технологій у контексті зміцнення демократичних засад і національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко Н. О. Громадянське суспільство в Україні: історико-правові аспекти становлення та розвитку. *Форум права*. 2017. № 5. С. 57–63. URL: <http://www.forumprava.pp.ua/files/057-063-2017-5-9-.pdf>
2. Ткачук І. Я. Інституціоналізм як основа дослідження фінансів громадянського суспільства. *Бізнес Інформ*. 2019. № 8. С. 165–174. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2019-8_0-pages-165_174.pdf
3. Гжибовська Т. Громадський контроль як інститут громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2024. Вип. 54. С. 196–203. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/54_2024/25.pdf
4. Пак, Н., & Воронець, Є. (2021). Громадський контроль діяльності органів публічної влади: сутність та механізми здійснення. *Молодий вчений*, 9 (97), 138–142. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-9-97-28>
5. Цокур Є. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади. *Глея: науковий вісник*. 2009. № 3. С. 129–136. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/tsokur_etepu.pdf
6. Андрійчук Т. Формування інститутів громадянського суспільства в незалежній Україні: чинники та особливості. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1–2. С. 60–70. URL: <https://ipiend.gov.ua/>

- wp-content/uploads/2018/08/andriichuk_formuvannia.pdf
7. Мельниченко В. І. Розвиток громадянського суспільства в Україні як об'єкт державного впливу. *Український соціум*. 2012. № 3(42). С. 165–180. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2012/07/165-180_no-3_vol-42_2012_UKR.pdf
 8. Горелов Д. М., Корнієвський О. А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. К.: НІСД, 2015. 36 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-02/volonter-697e4.pdf>
 9. Кривчик Г. Г. Децентралізація української влади: концепція, впровадження, результати її першого етапу (2014–2018 рр.). *Universum Historiae et Archeologiae*. 2019. Т. 2, вип. 2. С. 95–106. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fistor/program_5f719cee93c08.pdf
 10. Гарасимів Т. Правовий статус громадських організацій України: євроінтеграційний процес стандартизації. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки*. 2019. Вип. 22. С. 20–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2019_22_5

Yarovi T. S. The formation of civil society in Ukraine: a retrospective through the prism of public administration

The article is devoted to the study of the formation of civil society in Ukraine, taking into account the historical circumstances and legal framework that directly influenced the involvement of citizens in decision-making processes. The paper reveals how political transformations and external challenges in the past have led to the formation of effective mechanisms of public interaction, strengthened social solidarity and created conditions for the development of inclusive practices, thanks to which various groups of the population have developed their ability to influence government structures and generate socially important initiatives. The main stages of the formation of networks of non-governmental organisations, movements and volunteer associations were identified, which showed an increase in the level of citizens' responsibility and the desire to consolidate efforts to address social and political problems. The author of the study emphasise that the increase in the number of civic initiatives in the past has led to an increase in the transparency of public administration, as such structures expanded the space of public control and created additional levers of influence on decision-making processes. The author analyses the methods and approaches that determined the possibilities of cooperation between government agencies and society, as well as assessed the ability of the existing legal framework to ensure guaranteed freedoms. The study shows how the legal regulation of access to information and public participation in previous periods influenced the formation of a culture of publicity, created positive preconditions for the expansion of regional initiatives and improvement of democratic principles, while the lack of sustainable traditions of transparency limited the effectiveness of reforms. Special attention should be paid to identifying the factors that contributed to the growth of protest activity and consolidation of society, as the author focused on how previous experience of organising resistance movements, volunteer actions and public campaigns shaped a new quality of dialogue between the authorities and the population. This analysis demonstrated how productively civil society in the past responded to the challenges of the times, overcame the consequences of political instability and influenced further institutional development of the state, providing a basis for expanding public participation and affirming democratic priorities.

Key words: *civil society, public administration, non-governmental organisations, volunteer initiatives, transparency, legislative framework, consolidation of society, institution building, democratic priorities*